

32. . Olszanski T. Historia Ukrainy XX w. / T. Olszanski. – Warszawa: PWN, 1998. – S. 187.
33. ЦДАГО України. – Ф.62. – Оп. 1. – Спр. 1. – Арк. 113.
34. Torzecki R. Polacy i ukraińcy / Robert Torzecki. – Warszawa: PWN, 1997. – S. 237.
35. Dróżdź–Satanowska Z. Wojna nie przeszła obok / Zofia Dróżdź–Satanowska // Przez uroczyska Polesia I Wołynia. – Warszawa: PWN, 1962. – S. 85.

Олег ШЕВЧЕНКО

АНАЛІЗ ДИПЛОМАТИЧНИХ ВІДНОСИН СРСР ТА ГІТЛЕРІВСЬКОЇ НІМЕЧЧИНИ В 1930-ТІ РОКИ

У статті на основі систематичного аналізу широкого кола наукової літератури досліджуються тенденції політико-дипломатичних відносин між Радянським Союзом та нацистською Німеччиною в 1930 – ті роки. Період, що і на сьогодні залишається мало дослідженим в історіографії радянсько-німецьких військово-політичних зв'язків першої половини ХХ століття.

***Ключові слова:** політика, дипломатія, співробітництво, договір, протокол, переговори.*

In the article on the basis of analysis of the systems of wide circle of scientific literature the tendencies of political and diplomatic relations are investigated between Soviet Union and nazi Germany in 1930 are e years. Period, what to date remains the least lighted up in historiography of Soviet-German military-political connections of the first half of XX of century.

***Keywords:** politics, diplomacy, collaboration, agreement, protocol, negotiations.*

Прихід Адольфа Гітлера до влади став другим за значимістю етапом в німецько-радянських відносинах після 1922 р. Центральною ланкою його зовнішньополітичної програми, націленої на завоювання, панування над світом і стала найважливішим рушійним чинником зовнішньої політики третього рейху. На перше місце було поставлене питання про завоювання „життєвого простору” на Сході за рахунок СРСР. Однак шлях до реалізації цього задуму

був важким, хоча антирадянська спрямованість політики нового рейхсканцлера була відразу ж очевидна.

Під кінець другого місяця перебування націонал-соціалістів при владі за рекомендацією керівництва МЗС, стурбованого реальною перспективою серйозного погіршення німецько-радянських відносин в обстановці наростаючої ізоляції рейху на міжнародній арені, Гітлер, виступаючи 23 березня 1933 р. на першому засіданні нового складу рейхстагу, приділив особливу увагу відносинам з СРСР. Він підкреслив, що „боротьба з комунізмом в Німеччині - наша внутрішня справа”, і „міждержавні відносини з іншими державами, з якими нас пов'язують спільні інтереси, не будуть цим порушені” Могло скластися враження, що, незважаючи на широку антирадянську кампанію, що супроводжувалася численними інцидентами, потерпілими в яких були громадяни СРСР, які працювали в Німеччині, а також спільні підприємства, чия діяльність була або вкрай утруднена, або паралізована, новий уряд разом з тим, як і раніше зацікавлений в підтримці з Радянським Союзом взаємовигідних відносин. В кінці лютого Гітлер дав згоду на укладення кредитної угоди з СРСР на суму 140 млн. рейхсмарок [1].

Через два місяці рейхсканцлер прийняв радянського посла Л. Хінчука і запевнив його, що Німеччину з СРСР „пов'язують взаємні інтереси”, та й „труднощі і вороги у них одні й ті ж”. І, нарешті, на початку травня, через майже два роки після підписання Московського протоколу про продовження Берлінського договору, його ратифікують, договір знову отримує юридичну силу.

Однак Німеччина швидко відновила за допомогою американських і англійських монополій свій військово-економічний потенціал. Нацистська Німеччина стала на шлях мілітаризації, грубого порушення міжнародних договорів і підготовки війни за переділ світу, встановлення світового панування.

У жовтні 1933 р. Німеччина вийшла з Ліги Націй. У березні 1935 р. в порушення статей Версальського договору в Німеччині була введена загальна

військова повинність. У вересні 1936 р. Гітлер проголосив: „Через чотири роки ми повинні мати боєздатну армію. Через чотири роки економіка Німеччини повинна бути готова до війни”. За шість з половиною років на військові цілі в Німеччині було витрачено понад 90 млрд. рейхсмарок. Військове виробництво в 1933-1939 рр.. збільшилося в 10 разів. У короткий термін гітлерівцям вдалося створити величезну армію, що була оснащена першокласною технікою. До 1938 р. чисельність збройних сил в Німеччині склала вже близько 3 млн. осіб.

У свою чергу, грудні 1933 р. ЦК ВКП(б) прийняв постанову про розгортання боротьби за створення ефективної системи колективної безпеки в Європі. Відповідно до цієї постанови Наркомвідділ розробив план створення подібної системи. Запропонована СРСР ідея створення системи колективної безпеки передбачала укладення договору про взаємний захист від агресії колективними зусиллями всіх зацікавлених європейських держав, надання один одному негайної військової допомоги у разі нападу на одну зі сторін. Політика колективної безпеки спиралася на об’єктивну можливість об’єднання різних політичних сил у боротьбі за запобігання війни і була спрямована на забезпечення спільних дій всіх революційних, демократичних і антивоєнних сил. Ця політика виходила з ідеї, що тільки єдиний фронт миролюбних сил, тільки колективні дії держав, яким загрожувала агресія, могли стати перепорою новій світовій війні [2].

Разом з тим з жалем доводиться визнати, що створенню системи колективної безпеки в передвоєнні роки перешкодили не тільки короткозорі дії західних політиків, але і серйозні політичні прорахунки радянської влади, пов’язані з культом особи Сталіна, привнесенням в дипломатію, у сферу міждержавних відносин засобів і методів, характерних для адміністративно-бюрократичної системи. До них можна, наприклад, віднести імперські амбіції Сталіна, його нігілістичне ставлення до західної демократії, негативні оцінки міжнародної соціал-демократії як спільниці реакційних сил. Все це завадило в кінцевому рахунку створенню широкого антифашистського фронту .

Є всі підстави вважати, що на англо-франко-радянських переговорах 1939 р. радянська сторона зайняла занадто жорстку, безкомпромісну позицію, не проявила необхідної гнучкості, тієї міри відповідальності, далекоглядності, які так необхідні були в екстремальній ситуації. Зокрема, на переговорах радянська сторона виступила з імперськими претензіями щодо включення Фінляндії і прибалтійських держав до сфери інтересів СРСР [3].

1935-1936 рр. пройшли під знаком інтенсивних пошуків радянською стороною діалогу з берлінськими керівними колами. Влітку 1935 р. довірена особа Сталіна Д.Канделаки, радянський торгпред у Німеччини, веде переговори з президентом рейхсбанку Я.Шахтом. Мета – розширити досягнуту у березні того ж року кредитну угоду строком на 5 років. Саме ця угода дала Сталіну привід заявити на засіданні політбюро ВКП(б), що, надаючи СРСР такі великі займи (200 млн. марок), Гітлер не може воювати проти СРСР. Ділові кола, а „саме вони правлять”, не можуть йому це дозволити [4].

Тривалі перипетії весни – літа 1939 року завершилися підписанням 19 серпня господарського договору, а 23 серпня – пакту про ненапад між СРСР і Німеччиною. Це означало хоча й тимчасовий, а все ж союз двох диктаторів. Гітлерівська схема політичного маніпулювання в Європі була на той час завершена.

Радянсько-німецькі переговори здійснювалися в умовах політичного цейтноту. У ніч з 23 на 24 серпня 1939 р. у присутності Сталіна, Молотов і Ріббентроп підписали поспішно узгоджені радянсько-німецькі документи: „Договір про ненапад”, за умовами якого сторони зобов’язалися не втручатися у збройні конфлікти проти один одного протягом 10 років з моменту підписання документа, і „Таємний протокол”, відповідно до якого Німеччина взяла на себе низку односторонніх зобов’язань:

- У разі германо-польського збройного конфлікту німецькі війська не повинні були просуватися далі кордону річок Нарев, Вісла, Сан і вторгтися до Фінляндії, Естонії і Латвії;

- Питання про збереження єдиної Польської держави або її розчленування мало вирішуватися в ході подальшого розвитку політичної ситуації в регіоні;
- Німеччина визнавала зацікавленість СРСР у Бессарабії.

Договір про ненапад був опублікований 24 серпня 1939 р. Верховна Рада СРСР 31 серпня 1939р. без обговорення ратифікувала тільки текст Договору про ненапад [5].

Договір мав „секретний додатковий протокол” про розмежування „сфер впливу” у Східній та Південно-Східній Європі. Передбачалося, що в разі війни Німеччини з Польщею німецькі війська можуть просунутися до так званої „лінії Керзона”, інша частина Польщі, а також Фінляндія, Естонія, Латвія і Бессарабія визнавалися „сферою впливу” СРСР. Доля Польщі буде вирішена „в порядку дружньої обопільної згоди”. На другий день після ратифікації договору 1 вересня 1939 р. Німеччина напала на Польщу. СРСР повинен був відповідно до домовленостей також ввести свої війська до Польщі, проте Молотов домовився про невеличку відстрочку, заявивши послу Німеччини в СРСР В.Шуленбургу, що внаслідок того, що Польща розвалюється на шматки, Радянський Союз повинен прийти на допомогу українцям і білорусам, яким „загрожує” Німеччина, що дозволяло Радянському Союзу не виглядати агресором [6].

Звістка про укладення радянсько-німецького договору про ненапад стало цілковитою несподіванкою не тільки для світової, а й для радянської громадськості. Після підписання цього договору Лондон і Париж повністю втратили інтерес до СРСР і почали шукати способи отримання від Німеччини зобов'язань на майбутнє, більш міцних, ніж ті, які вона дала під час Мюнхенського наради.

Документи свідчать про те, що на другий день після підписання договору про ненапад з Німеччиною, Сталін, перебуваючи в крайній невпевненості щодо порядності Гітлера, намагався схилити Англію і Францію до продовження військових московських переговорів. Але ніякого відгуку на ці пропозиції не було.

Існують різні точки зору на питання про необхідність підписання договору про ненапад з Німеччиною.

Радянські, українські, російські, польські, британські, західнонімецькі та інші історики-дослідники цього періоду - визнають, що 19 - 20 серпня 1939 р., у момент згоди Сталіна на приїзд Ріббентропа в Москву для остаточного виокремлення намірів Німеччини, Радянському Союзу не було залишено вибору. Поодинці СРСР запобігти війні не міг. Союзників в особі Англії і Франції йому знайти не вдалося. Залишалося думати про те, як не потрапити у вир війни, до якої в 1939 р. СРСР був готовий ще менше, ніж у 1941 р.

Щоправда, є й інша точка зору на цей рахунок. Деякі історики вважають, що Німеччина в 1939 р. також не була готова до війни з СРСР. Можливо, це так, але разом з тим не можна було не рахуватися з дуже очевидною ймовірністю угод Берліна з іншими західними державами проти Радянського Союзу.

Оцінюючи договір про ненапад з позицій сьогодення можна відзначити, що для СРСР він мав як позитивні, так і негативні наслідки.

Позитивні:

- Радянський Союз уникнув війни на два фронти, оскільки договір зробив тріщину в японо-німецьких відносинах, деформував умови антикомінтернівського пакту на користь СРСР;

- Кордон, з якого Радянський Союз міг вести початкову оборону, був відсунутий на кілька сот кілометрів від Ленінграда, Мінська та інших центрів;

- Договір сприяв поглибленню розколу західного світу на два ворогуючі табори, зірвав плани західних держав направити агресію на схід, перешкодив їх об'єднанню проти СРСР. Західні держави стали змушені рахуватися з Радянським Союзом як з військовою та політичною державою, яка має право визначати свої інтереси на політичній карті світу.

Негативні:

- Договір підірвав моральний настрій радянського народу, боєздатність армії, приспав пильність військового і політичного керівництва СРСР,

дезорієнтував демократичні, миролюбні сили, і, тому, став однією з причин невдач радянської сторони у початковий період Великої Вітчизняної війни;

- Збільшилися звинувачення на адресу Радянського Союзу з боку західних держав у підтримці агресора і розв'язуванні війни;
- Був підірваний міжнародний авторитет СРСР як послідовного і основного борця проти нацизму [7].

Оцінюючи пакт, Л.Троцький, який стояв біля витоків німецько-радянського співробітництва в 20-ті роки, писав: „Для нападу на Польщу і для Війни проти Англії та Франції Гітлеру необхідний був доброзичливий „нейтралітет” СРСР... плюс радянська сировина. Політичний і торговий договір забезпечує Гітлеру і те, і інше”. Після підписання пакту про ненапад стримуючі фактори, які стояли на шляху гітлерівської агресії, були усунені [8].

Зростання військової загрози поставило СРСР перед необхідністю прискорення економічного розвитку, всебічного нарощування військово-промислового потенціалу. З 1939 р. по червень 1941 р. частка військових витрат у бюджеті країни збільшилася з 26% до 43%. Випуск військової продукції в цей час більш ніж в 3 рази випереджав загальні темпи промислового зростання. На сході країни будувалися оборонні заводи, підприємства-дублери. До літа 1941 р. там вже знаходилося майже 1/5 всіх військових заводів. Освоювалося виробництво нових видів військової техніки, деякі зразки якої (танки Т-34, реактивні міномети БМ-13, штурмовики ІЛ-2) перевершували всі зарубіжні аналоги. 1 вересня 1939 був прийнятий закон про загальний військовий обов'язок. Чисельність збройних сил з серпня 1939 по червень 1941 р. зросла з 2 до 5,4 млн. чоловік. У 1939 р. була розширена мережа військово-навчальних закладів, відкрито понад 40 нових сухопутних і авіаційних училищ. До початку війни офіцерські кадри для армії і флоту готувалися в 19 академіях, на 10 військових факультетах при цивільних вузах, у 7 вищих військово-морських училищах, 203 військових училищах. У першій половині 1941 р. у війська було направлено з училищ та академій близько 79 тис. осіб [9].

Однак величезні зусилля, що вживали для форсованого нарощування військово-промислового потенціалу, багато в чому зводилися нанівець фізичним і моральним терором, що встановився в країні в 30-і роки. У результаті СРСР запізнився з переведенням економіки на воєнні рейки та реорганізацією армії, крім того, сама ця робота супроводжувалася найбільшими помилками та прорахунками. Затягувалося виробництво нових зразків військової техніки. Величезна кількість конструкторів та інженерів були заарештовані, деякі з них працювали в подальшому в спеціальних конструкторських бюро, на яких працювали ув'язненні. Через репресій лихоманило цілі галузі оборонної промисловості.

Витоки трагічних прорахунків радянського керівництва в 1939-1941 рр. корінилися в самій тоталітарній системі, що існувала в країні. Будучи гранично централізованою, вона не допускала демократичного механізму формування рішень, обговорення, альтернативних варіантів (у разі небажання харизматичного вождя) і вже тим більше можливості виправлення його ідей. Ця система не дозволила ефективно вирішити накопичені проблеми військово-економічним потенціалу і стала причиною нових трагічних помилок вже у воєнні роки.

Джерела та література

1. Wollstein G. Vom Weimarer Revisionismus zu Hitler. Das Deutsche Reich und die Grossmächte in der Anfangsphase der nationalsozialistischen Herrschaft in Deutschland. - Bonn, 1973. - S. 113.
2. Детальніше дивись: Семиряга М. И. Тайны сталинской дипломатии 1939—1941. - М., 1992.
3. Мельтюхов М.И. Упущенный шанс Сталина. Советский Союз и борьба за Европу: 1939-1941. - М., 2000. - С. 208.
4. Трубайчук А.Ф. Червона армія і рейхсвер у 20-ті роки // Український історичний журнал, - 1993, №1. - С 48.
5. Фляйшхауэр И. Пакт Молотова — Риббентропа: Германская версия // Международная жизнь. 1991, № 7. - С. 31.

6. Семиряга М. И. Советско-германские договоренности в 1939 — июне 1941 г.: взгляд историка // Советское государство и право. 1989, № 9. - С. 93.
7. Дюков А. Р. Пакт Молотова-Риббентропа в вопросах и ответах. - М., 2009.
8. Трубайчук А.Ф. 1939 год к истории советско-германского сговора. - К., 1994. - С.121.
9. Хохлов Е. Военная экономика СССР накануне и в годы Второй мировой войны. - М., 2005. - С.186.

Тарас КОВАЛЕВИЧ

ОСОБЛИВОСТІ ВИСВІТЛЕННЯ РАДЯНСЬКИМИ ДОКУМЕНТАЛЬНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ СПРОТИВУ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ СТАЛІНСЬКОМУ РЕЖИМОВІ У 1944- 1949 РОКАХ

У статті розглядаються деякі важливі деталі і моменти зображення боротьби Радянського Союзу з УПА і націоналістичним підпіллям різнманітними типами документів влади. Робиться наголос на чималій неоднозначності і суперечливості подання матеріалу, що на прикладі цих документів є досить помітним.

Ключові слова: український національно-визвольний рух, УПА, ОУН, Червона армія, НКВС, НКДБ, СМЕРШ, радянські документи.

This article discusses some important details and moments of struggle image of the Soviet Union and the UPA nationalist underground various types of instruments of power. Emphasizes the considerable ambiguity and inconsistency of reporting, that the example of these documents are quite noticeable.

Keywords: Ukrainian national liberation movement, UPA, UNO, Red Army, NKVD, NKVD, SMERSH, the Soviet documents

Незважаючи на всю їх неоднозначність та безумовну політичну заангажованість, джерела, що продукувалися радянською стороною цього протистояння, є вагомю частиною всього пласту матеріалів про український національно-визвольний рух післявоєнного часу. Та навіть і серед цих різновидів історичних джерел деякі з них (партійні постанови, звіти, чи